

A pannonhalmi apátság 1001-es alapítólevele szórványainak olvasati rekonstrukciója*

1. Bevezetés

A pannonhalmi apátság alapítólevele már hosszú ideje a történelem- és diplomatikatudomány érdeklődő szeretetét élvezi. Szent István korához tíz oklevél köthető, ezek közül egy másolatban (az 1001 e./1109-es Veszprémvölgyi monostor adománylevele) három pedig interpolációban (az 1001-es pannonhalmi apátság alapítólevele, az 1009/+1257/1263 u./1295 k./1469-es Veszprémi püspökség adománylevele, valamint az 1009/+1205–1253/1343 e./1350/1404-es Pécsi püspökség alapítólevele) maradt korunkra. Mivel tehát a pannonhalmi apátság alapítólevele az egyik legkorábbról fennmaradt királyi oklevél, valamint mert tartalmát tekintve is fontos történeti forrásnak tekinthető, és mert ebben helyezkedik el első királyunk híres monogrammja, az oklevél már évszázadok óta fontos kutatási tárgy. CORNIDES DÁNIEL az 1770-es évek elején robbantotta ki az ún. bellum diplomaticumot, amely a magyar diplomatikatudomány legjelentősebb, hosszan elnyúló szakmai vitája volt, és amely fontos változást hozott az alapítólevél megítélésében, addig ugyanis az általános vélekedés szerint az oklevél ma ismert formája az eredeti, Szent István korából fennmaradt okirat volt. CORNIDES DÁNIEL először a KOLLER JÓZSEFhez, majd a BENCZÚR JÓZSEFhez írt magánleveleiben fejtette ki, hogy a diploma hitelessége több ponton megkérdőjelezhető (pl. Domonkos érsek és Sebestyén érsek egyidejű említése, a 11. században még ismeretlen vicecancellarius tisztség megnevezése, Anasztáz pannonhalmi apátként való említése, valamint a rex titulus használata miatt), később pedig BENCZÚR JÓZSEF egy névtelenül publikált művében tudományos érvekkel alátámasztva támadta meg az oklevél hitelességét. Ezzel három jelentős tudós is vitába szállt, a kirobbant bellum diplomaticumot pedig KOLLER JÓZSEF zárta le 1782-ben, hogy aztán 1868-ban ismét kiújuljon a vita (minderről részletesebben lásd THOROCZKAY 1996: 91–93). Manapság már egyetértés van abban, hogy az oklevél ma ismert, a Pannonhalmi Bencés Főapátságban őrzött változata nem az eredeti, hanem többszörös szerkesztésen átesett interpolátum, ugyanakkor

* A dolgozat a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

az oklevél egyes részeinek eredetiségéről folytatott viták mindmáig zajlanak. Az oklevél keletkezéstörténeti hátterével jelen dolgozatban nem kívánok foglalkozni (ehhez lásd ERDÉLYI 1902; SZENTPÉTERY 1938; ENGELBERT 1996; ÉRSZEGI 1996, 2010; THOROCZKAY 1996, 2016), csupán a négy szerkesztést foglalom össze egy táblázatban, mivel ezeknek tartalma igen releváns a nyelvtörténeti vizsgálatokhoz.

Szerkesztés	Datálás	Keletkezésének oka	Tartalom
I. szerkesztés	1001	A pannonhalmi monostor templomának felszentelése.	Csupán az egyes szám első személyben írt szövegrész, amely rendelkezik a somogyi tizedekről, az egyházi jelvények donációjáról, valamint tartalmaz egy birtokkal foglalkozó záradékot.
II. szerkesztés	12. század első fele (1157 előtt)	A monostor püspöki jellegének és a javainak védelmében az apát interpolációt készített a II. Paschalis által 1102-ben kibocsátott pápai bulla alapján.	Szent István kárpótolja a veszprémi püspököt a somogyi tizedekért, ezért adományozza neki <i>Cortou</i> -t. Erre függesztik a Kálmán-kori pecsétet.
III. szerkesztés	13. század eleje	A somogyi tized és a pannonhalmi javak védelme.	A montecassinói kiváltóságok jegyzése, a somogyi tized, a főpapi jelvények és a birtokzáradék átfoglalozása.
IV. szerkesztés (a ma ismert oklevél)	13. század közepe előtt	Javaik védelmében egy „eredeti” oklevél megszerkesztése.	A III. szerkesztés tartalmát foglalja magába, valamint egy ismeretlen német-római oklevél külső jegyeit is felhasználja.

1. táblázat: A pannonhalmi oklevél változásainak szakaszai
(ÉRSZEGI 1996: 80; THOROCZKAY 2016: 56–57)

A fentiekből látható, hogy négyszeres interpolációban maradt fenn az oklevél, s mint interpolált oklevélnek, nyelvtörténeti hitelessége problémás. Az ilyen formában fennmaradt okiratok az utóbbi időben a nyelvtörténeti kutatások fontos részét képezik — lásd például SZŐKE MELINDA (2013, 2015, 2018, 2019, 2021) kiemelkedő munkásságát, továbbá a bakonybéli összeírás nyelvtörténeti vizsgálatáról PELCZÉDER KATALIN (2015, 2017, 2018), a százdi apátság alapítólevelének

vizsgálatáról KOVÁCS ÉVA (2018) munkáit. 2022-ben PÓCZOS RITA a pannonthalmi apátság adománylevelének egyes részleteit elemezte, és a helynév-rekonstrukció módszereivel (erről lásd HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 135–148) a helynévi szórványok forrásértékét vizsgálta. Részben ez utóbbi munkához kíván kapcsolódni tanulmányom, melynek célja a Pannonthalmi alapítólevél eredeti, Szent István-kori rétege magyar szórványainak olvasati rekonstruálása. Itt emelném ki, hogy jelen munkám egy tanulmányosorozat egyik darabja, a tanulmányok pedig végül a doktori disszertációmban egyesülnek majd, kiegészülve az újabb tapasztalatokkal. Munkámhoz részleges módszertani támpontokat adnak a hamis és interpolált oklevelekkel foglalkozó névtörténeti és oklevéltani tanulmányok. Az általam célul kitűzött hangtörténeti, helyesírás-történeti és morfológiai rekonstrukciónak előfeltétele a vizsgált oklevelek kronológiai rétegeinek feltárása, ugyanakkor ezek a nyelvtörténeti megközelítések saját módszertant követnek, amelyek részben a korábbi szakirodalom megállapításaira, részben a 11. századról egyre gyarapodó friss ismeretekre támaszkodnak. Írásaim tehát olyan elő- és esettanulmányok, amelyek a konkrét, oklevelekhez kötődő nyelvtörténeti anyagot aknázzák ki, illetve tovább csiszolják az egyes nyelvi szintekhez illeszkedő elemzési módszertant. A születő disszertáció monografikus szinten újraértékeli majd ezeket az adatokat és tapasztalatokat, és átfogó képet igyekszik adni a 11. századi interpolált oklevelek nyelvtörténeti tanulságairól.

2. A szórványalak-rekonstrukció

A tanulmány célja a Pannonthalmi alapítólevél 11. századi rétegében fellelhető szórványok olvasati rekonstrukciója, hangtörténeti elemzése. Az interpolált oklevelek jellemzője azonban, hogy a szöveg utólagos módosításokon esett át, ebből kifolyólag a magyar nyelvű szórványokat sem biztos, hogy betűről betűre másolták át, ezeknek alakján is történhetett — akár szándékos, akár véletlen — változtatás: modernizálhatták vagy archaizálhatták őket, ugyanakkor a betűtűvesztés, a tollhiba lehetősége is mindig fennáll. Az interpolált oklevelek eredeti rétegében előforduló hely- és személynevekről először csupán azt a következtetést vonhatjuk le, hogy már a 11. században is léteztek ezen nevek, nyelvtörténeti elemzésünkhöz azonban fel kell fedni, hogy pontosan milyen alakban szerepelhettek az elveszett eredeti okiratban. Az olvasati interpretációhoz tehát elengedhetetlenül szükséges az előzetes szórványalak-rekonstrukció. Ennek keretei között a fennmaradó valamennyi átirat szórványalakját egymás mellé állítom, s ezeknek összehasonlításával, hangtörténeti, morfológiai, hangjelölés-történeti, etimológiai, névtörténeti és történeti elemzések alapján pedig visszakövetkeztetek arra, hogy az eredeti oklevélben pontosan milyen alakban szerepelhetett a név (ennek módszeréhez lásd a veszprémi püspökség adománylevelének szórványalak-rekonstrukcióját: SARNYAI 2022: 294–300). A Pannonthalmi alapítólevél szórványainak alak-rekonstrukcióját egy másik — még meg nem jelent — dolgozatomban végeztem el, ennek eredményeit az alábbiakban

összegzem. A rekonstrukció elsősorban az alábbi szempontok szerint történt: 1. hangjelölési sajátosságok (az adott előfordulás hangjelölései mennyire voltak jellemzők a 11. századra?); 2. hangtörténeti ismeretek (a betű mögött álló feltételezett hangok előfordultak-e a 11. században?); 3. a toldalékmorfémák vizsgálata; 4. más 11. századi adatokkal való összevetés; 5. etimológiai ismeretek; 6. az oklevelen belüli koherencia (pl. ugyanazt a toldalékmorfémát ugyanazzal a betűvel jelöli a scriptor, jóllehet ilyesféle koherencia gyakran nem jellemző a korai oklevelekben).

A mai Somogy (latinizálva, melléknévként) az alábbi alakokban bukkan fel az átiratokban: *Sumigiense* (1215~1250 e.; 1213; 1213), *Simigiense* (1215/1218 u.; 1526), *Symigiense* (1215/1396; 1215/1232; 1409; 1409), *Sumugiense* (1215/1222; 1215/1236), *Symigiense* (1215/1240; 1215/1232/1240; 1215/1232/1240), *Sumygiense* (1240; 1351), *Symigiense* (1507). A szórványalak-rekonstrukciós eljárás alapján a *Sumigiense* alakot tekintem eredetinek, feltételezésem szerint ebben az alakban szerepelt a 11. századi oklevélben, így ezt vetem nyelvtörténeti elemzések alá.

A mai *Pázmány* név három másolatban (1215/1232; 1215/1232/1240; 1215/1232/1240) *Paznano* alakban tűnik fel, az összes többi átiratban *Poznano*. A szórványalak-rekonstrukciós eljárás alapján a *Poznano* alakot kötöm a 11. századhoz, ezeken végzek további elemzéseket.

A *Hont* név *Cuntio* (1215~1250 e.; 1351; 1507), *Concio* (1213; 1213; 1215/1396; 1215/1222; 1215/1236; 1215/1240; 1215/1232/1240), *Contio* (1215/1218 u.; 1215/1232; 1215/1232/1240), *Cuncio* (1240; 1409; 1409; 1526) alakokban tűnik fel az átiratokban, melyek közül a *Cuntio* alakot rekonstruáltam az eredeti oklevél állományába.

Az *Orci* név az 1213 és 1240 között keletkezett átiratokban *Orzio* alakban, az 1351 utáni átiratokban *Orhio* alakban tűnik fel. Az *Orzio* alakot rekonstruáltam az eredeti oklevél állományába, ezen végzem a további elemzéseket.

A *Kortó* helynév problematikus. A helynév kétszer is előfordul: először amikor Szent István arról rendelkezik, hogy Szent Mihály veszprémi egyháza kapja meg a települést kárpótlásul a somogyi tizedekért, másodjára pedig a birtokzáradékban. A szórvány számos alakban kerül lejegyzésre, az átiratok többségében más helyesírással rögzítik ugyanazon helynevet egyazon oklevélben belül. Mindazonáltal e szórvány esetében nem kíséreljük meg rekonstruálni az eredeti alakot, ugyanis feltehetően e kárpótlás nem lehetett benne az eredeti, Szent István által kiadott oklevélben. Ha ugyanis megvizsgáljuk Szent István 1009-es veszprémi püspökségnek írt adománylevelét (DHA. 1: 52–53), vagy az 1082-es veszprémi székeskáptalan birtokösszeírását (DHA. 1: 236–240), akkor látható, hogy nem szerepel bennük Kortó, holott ekkor már a veszprémi püspökség birtokában kellett volna állnia. Ezt az ellentmondást már megkísérelték feloldani. HORVÁTH JÁNOS véleménye szerint ez azzal magyarázható, hogy a veszprémi adománylevelében feltüntetett *Colon* elírás, s ez eredetileg *Cortou* lenne (HORVÁTH 1878: 185, 197–198; KARÁCSONYI 1891: 72). HORVÁTHnak ezen véleményét azonban nem osztja KARÁCSONYI, szerinte ugyanis

nem feltételezhetünk *Cortou* > *Colon* tollhibát, sokkal inkább kronológiai problémát. KARÁCSONYI szerint azért nem szerepel az 1009-es veszprémi adománylevélben (s így az 1082-es birtokösszeírásban sem), mert ezen oklevél keletkezésének korában még nem állt a veszprémi püspökség birtokában a település. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy az „eredetiként” kezelt pannonthalmi oklevél később keletkezett a veszprémi adománylevélnél, s a kortói adományozás a két oklevél keletkezése között történt meg (1891: 72–73). Ezt árnyalja ÉRSZEGI GÉZA álláspontja, miszerint a kortói adományozásnak sokáig semmi nyoma nincs sem az oklevelezésben, sem a perekben, ezért a kárpótlás hozzátoldását az 1102-es pápai oklevélhez köti (1996: 72). Mindezekből arra következtethetünk, hogy e helynév nem szerepelhetett az eredeti, István által kiadott oklevélben, így ennek rekonstruált szórványanyagába sem illeszttem be, s a továbbiakban nem vetem vizsgálatok alá.¹

Az oklevél második személyneve a *Ceba*, valamennyi átiratban ebben az alakban tűnik fel, és a szórványalak-rekonstrukciós elemzés alapján azt feltételezem, hogy Szent István eredeti oklevelében is ebben az alakban szerepelt, így ezt az alakot vizsgálom a továbbiakban.

Füzeg (ma Almásfüzitő) a következő alakokban jelenik meg az átiratokban: *Fizeg* (1215~1250 e.; 1215/1232; 1351; 1409; 1409; 1507), *Fuseg* (1213; 1213; 1215/1218 u.; 1215/1396; 1215/1222; 1215/1236), *Fýzeg* (1215/1240; 1215/1232/1240; 1215/1232/1240; 1240), *Fpzeg* (1526). Vizsgálataim szerint a *Fizeg* alak rekonstruálható az eredeti oklevél szórványanyagába.

A *Bálványos* helynév *Baluuanis* (1215~1250 e.; 1240; 1409; 1409; 1526), *Ga-louanis* (1213; 1213), *Balouanis* (1215/1218 u.; 1215/1396; 1215/1222; 1215/1236; 1215/1232; 1215/1232/1240; 1215/1232/1240), *Baluanis* (1215/1240), *Balwanis* (1351; 1507) alakokban bukkan fel, melyek közül a *Baluuanis* alak mutatja az eredeti oklevél lejegyzési formáját.

Tömörd négy alakban tűnik fel az átiratokban: *Temirdi* (1215~1250 e.; 1213; valamint az 1351-es és az azután keletkezett másolatok), *Temerdi* (1213; 1215/1396), *Temurdi* (1215/1218 u.; 1215/1222; 1215/1236; 1215/1240; 1215/1232; 1215/1232/1240; 1240), *Temurd* (1215/1232/1240), melyek közül a *Temirdi* alakot rekonstruáltam az eredeti oklevél szórványanyagába.

Himod (ma Nyalka) a következő alakokban bukkan fel az átiratokban: *Chimudi* (1215~1250 e.; 1213; 1213; 1215/1222; 1215/1236; 1215/1232; 1215/1232/1240; 1215/1232/1240; 1409; 1409; 1507; 1526), *Chimud* (1215/1218 u.), *Chumud* (1215/1396), *Chymudi* (1215/1240), *Chinudi* (1240), *Chumudi* (1351). Vizsgálataim alapján a *Chimudi* alak mutatja azt az állapotot, amelyben Szent István eredeti oklevelében szerepelhetett a név.

¹ A főszöveg és a záradék *Kortó* szórványát azonos jelentésűnek tekintem, ezért egyik alakot sem vonom be az olvasati rekonstrukcióba.

A *Wisetcha* (1215~1250 e.; 1213; 1213; 1240; 1409; 1409), *Wisecca* (1215/1218 u.; 1215/1396; 1215/1222; 1215/1236; 1215/1232; 1215/1232/1240), *Wisetca* (1215/1240), *Wisecta* (1215/1232/1240), *Wysetcha* (1351), *Wyseteha* (1507), *Wisethcha* (1526) alakok közül — bár a helynév későbbi adatoltság híján sok nehézséget rejt magában — a szórványalak-rekonstrukciós eljárás alapján a *Wisetcha* alakról feltételezem, hogy az eredeti oklevélben szerepelhetett.

A *Varsány* helynévvel hét alakban találkozhatunk az átiratokban: *Vuosian* (1215~1250 e.; 1240; 1526), *Wossian* (1213; 1215/1236), *Vossian* (1215/1218 u.; 1215/1396), *Wosian* (1213; 1215/1222; 1215/1232; 1215/1232/1240; 1215/1232/1240), *Vosian* (1215/1240), *Vuwosian* (1351; 1507), *Vuasian* (1409; 1409). Ezek közül a *Vuosian* alakot rekonstruálok Szent István elveszett eredeti oklevelének szórványanyagába.

A *Murin* helynév valamennyi másolatban ebben az alakban bukkan fel, és a későbbi adatoltság hiányában ez a név is problémás. A későbbiekben nem mutatkozik igényelt birtoknak, nem képezi peres ügy tárgyát a település, s bizonyosan Szent László korára már eltűnt vagy beolvadt más birtokba, így semmiféle oka nem lehetett annak, hogy Szent István után toldották volna hozzá az eredeti szöveghez (SZENTPÉTERY 1938: 170). A szórványalak-rekonstrukciós vizsgálat alapján az alak beilleszthető az eredeti oklevél szórványanyagába.

A *Vág* helynév egyszer *Wag* alakban jelenik meg (1215/1232/1240), az összes többi átiratban *Wag*-ként találkozhatunk vele. A *Wag* alakot — vizsgálataim alapján — köthetjük Szent István eredeti okleveléhez.

A bellum diplomaticum során többen támadták a pozsonyi vámharmad hitelességét: több kutató azon az állásponton volt, hogy későbbi hozzátoldás (THOROCZKAY 2016: 53). KARÁCSONYI JÁNOS kizártnak tarja, hogy a pozsonyi vámharmad az eredeti oklevél részét képezte. Ezt több érvel is megerősítette, köztük: 1. a Szent László kori, 1093–1095-ben kelt pannonhalmi conscriptum nem nevezi meg, holott mint fontos jövedelmi forrásnak szerepelnie kellene benne, ahogyan a bodrogi rév- és vásárvám is benne van; 2. 1394-ben Ilsvay Leusták nádor előtt a pannonhalmi szerzetesek II. Béla levelével bizonyítják, hogy a pozsonyi révvám az övék. Mivel nem hivatkoznak Szent István oklevelére, így beismerik, hogy a pozsonyi vámharmadot is II. Bélától kapták (1891: 169–170). Több más történész mellett GYÖRFFY GYÖRGY is későbbi hozzátoldásnak vélte, véleménye szerint Kálmán kori hozzátoldás: DHA. 1: 41), így mindezeket figyelembe véve e szórványt nem illesztjük az eredeti, Szent István kori oklevél szórványanyagába.

3. A szórványok olvasati rekonstruálása

Az oklevél szórványainak hangtani vizsgálata két okból kiemelkedően fontos. Egyfelől mivel a 11. század eleje nyelvtörténeti szempontból igen adathiányos, csupán szegényes forráskészletből lehet megrajzolni e korszak hangtörténeti helyzetét. Az interpolált oklevelek bevonása a nyelvtörténeti kutatásokba azért is gyümölcsöző, mert ezen diplomák szórványainak elemzésével tovább árnyal-

hatjuk e század hangrendszeréről alkotott képet. Másfelől alapos elemzés nélkül nem rekonstruálhatjuk az olvasatokat. Tapasztalható, hogy sok esetben nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy egy-egy betűnek vagy betűkapcsolatnak mi a hangértéke, ilyenkor pedig a szórványoknak több olvasatával is számolhatunk. Ugyanakkor az olvasatok között hierarchia van: bizonyos hangértékek biztosabbak, míg mások kevésbé valószínűek. Hogy a hangtani rekonstruktumok valószínűségi hierarchiáját jelöljem, valamint hogy a variációk összefüggését ne korlátozzam, BENKŐ LORÁND jelölési módszerét veszem át. BENKŐ Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei (1980) című művében úgy adja meg a szövegeimlékek olvasatát — jelölve a variációkat és azoknak valószínűségét —, hogy a felső sor tartalmazza a teljes kiejtésváltozatot. A felső sorban mindig azok az olvasatok szerepelnek, amelyek a legnagyobb valószínűséggel rekonstruálhatók a szöveg keletkezésének korára, az alsóbb sorban (vagy sorokban) pedig azon hangok tűnnek fel, amelyek ugyan számításba vehetők, de kevésbé valószínűek (1980: 45). Dolgozatomban minden szórvány szócíkjénél közlöm külön-külön az olvasatokat, végül pedig egy összesítő táblázatban valamennyi szórvány olvasatát feltüntettem.

3.1. Sumig

sumidzs
somigy

A *Sumig* végső soron az ótörök *čum*, esetleg ennek csuvasos változata, a *šum* etimonnal bír (TESz.), ám e szó csupán kevés török nyelvben fordul elő: feltehetően a kumükből vagy karacsájból vehettük át (LIGETI 1976: 199; WOT.). A *čum/šum* a szó ritkaságának köszönhetően azonban különös értékkel bír, „szóföldrajzi, pontosabban életföldrajzi útmutatást tartalmaz”, hiszen — a körtéhez hasonlóan — e szó s ennek jelöltje, a *somfa* egy Kaukázustól északra fekvő területhez köthető (LIGETI 1986: 292–293). Korai magyar adataira lásd pl.: 1291: *pervenit ad sumbu-cur*; 1347: *arbor Sumfa dicta*; 1367: *arborem Sumfa uocatam* (OkI Sz.) közszókat; 1213/1550: *Erricus ... impetiit dominum Sumhug*; 1213/1550: *Tomas, Buga et Sumug impetierunt Syguert*; 1218: *in villa Lulha undecim mansiones vinotorum ... quorum nomina hec sunt: ... Marcel, Sumug, Vilma* (ÁSz.) neveket.

Az *u* betű mögött feltételezhetünk *u* és *o* hangot is. E kettősség mögött vagy a szinkroniában is létező kétféle ejtés, vagy/és az ún. „feljebb jelölés” áll. Az ómagyar kor helyesírási szokásaira ugyanis jellemző volt, hogy a jelölési rendszer feljebb tolódott, azaz egy hangot az eggyel feljebb lévő hang betűjével rögzítettek (BENKŐ 1980: 92, SZENTGYÖRGYI 2010: 76), lásd pl. 1009/+1257/1263 u./1295 k./1469: *Apurig* [áporidzs]; 1055.: *monarau ~ munarau* [monyaráu] (SARNYAI 2022: 444–445); *balatin ~ bolatin* [balátin]. *Sumig* esetében HOFFMANN (2010: 200) és PÓCZOS (2022: 17) [sumidzs ~ somidzs] olvasatot adnak meg, e variációs kettősséget pedig elfogadom. Mivel azonban etimológiailag az *u*-s előzmény tűnik az eredetibbnek, amely az ótörökre megy vissza (lásd BENKŐ 2009: 75–76; TESz.), az *u > o* nyíltabbá válás pedig a 11–14. század között zajlott le (E. ABAFFY 2003:

329), feltételezem, hogy Szent István korában inkább *u* hanggal ejthették e szót, s csak később nyitódott *o*-vá.

A név *i* betűjének hangértéke sem problémamentes, felmerül ugyanis, hogy vajon palatális *i* vagy veláris *j* hang áll-e mögötte. A kérdést alapjaiban határozza meg, hogy a veláris *j*-t egyáltalán rekonstruáljuk-e az ősz- és ómagyar kor hangkészletében. Erről a nyelvészek álláspontja nem egybehangzó (lásd E. ABAFFY 2003: 318–324; KOROMPAY 2003: 287–288; vö. KIS 2005). BÁRCZI GÉZA is felveti annak lehetőségét, hogy a *Sumig i*-je mögött veláris *j*-t olvassunk (1951: 82), BENKŐ LORÁND pedig a hangot közvetlenül a veláris *j*-re vezeti vissza (2009: 75–76). E kérdéskörrel alaposabban SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2011) foglalkozott, aki felhívta a figyelmet arra, hogy a szavak egy kis csoportjának utolsó magánhangzója *i* ~ *u* ~ *o* szabályszerű váltakozást mutat, pl. 1195. HB.: *achsin* ~ 1235: *Asscun* ~ 1367: *Azon(falua)*; 1055: *balatin* ~ 1211: *Bolotun* ~ 1420: *Balaton*; 1202–1203: *Horogis* ~ 1211: *Horogus* ~ 1473: *Haragos*; s e sorba illeszthető a PA. *Baluanis* ~ 1211, 1227: *Balvanus* ~ 1432: *Balvanos*; valamint az 1001/1215–1250 e. és 1055: *sumig* ~ 1171: *Sumug* ~ 1365: *Somog* váltakozás is (2011: 193–194). Mindezen esetekben labializációval, majd nyíltabbá válással van dolgunk, azonban nehezebbé teszi a kérdést a vegyeshangrendűség. Eddigi hangtörténeti ismereteink szerint *i* > *ü*, illetve *j* > *u* labializációval számolhatunk, ha tehát a következmény *u*, az előzményben veláris *j*-t feltételezhetünk. Ezzel ellentétben SZENTGYÖRGYI amellett érvel, hogy ezekben a fent bemutatott példákban az *i* nem veláris, hanem palatális, majd „labializációval együtt járó előreható (progresszív) magánhangzó-hasonulás, majd nyíltabbá válás” változási sor következik be (2011: 194–195). Valószínűnek tűnik, hogy a veláris *j*-k kialakítottak egy mikrorendszert, amely lehetővé teszi a vegyes hangrendű alakok kialakulását. Ezt láttuk például az alán eredetű, biztosan palatális *i*-t tartalmazó *hid* esetében is, amely beilleszkedett a veláris *j*-ket tartalmazó szavak csoportjába, így ez is veláris toldalékolást vett fel (SZENTGYÖRGYI 2011: 195–196). A fent felsorakoztatott példák mellett a *Baluanis* és *Sumig* esetében is erről lehet szó, így jöhetett létre a vegyes hangrend és az *i* > *u* labializációval történő progresszív magánhangzó-hasonulás. HOFFMANN ISTVÁN ezzel szemben latinos alak mellett érvel (2010: 201–202).

A név, hasonlóan a *Fizeg*-hez, korábban rendelkezhetett véghangzóval, amely ekkorra elnémult. Az ellátottságot kifejező -gy toldalékmorfémát (vitatott módon) gyakran a -d morfémból származtatják (SZEGFÜ 1991: 202), hiszen funkciójukat tekintve azonosak, a változás hangtanilag levezethető (számolhatunk *d* > *dzs* ~ gy palatalizációval, különösen, ha mögötte egy palatális *i* áll), és bár nem bizonyító számban, de akadnak *d* ~ gy váltakozást mutató szópárok: 1055: *fizeg* ~ 1223: *Fized-heri*; 1282–1285: *naragy* ~ 1304: *Narad*; 1282–1285: *gyoyg* ~ 1417: *Gyod* (SZEGFÜ 1991: 202); 1391: *Bykad* ~ 1464: *Bykagh*; 1068: *Hashag* ~ 1428: *Hasad*; s oklevelünkben (1001/1215–1250 e.): *Fizeg* ~ 1263: *Fyzedtu*² (GYÖRKE 1940:

² Itt azonban a -gy feltehetően a mellette álló -t hatására alakult -d hanggá (GYÖRKE 1940: 37).

34–37). BÁRCZI elismeri, hogy a két képző funkciójában és jelentésében rokon, de a közös eredetet nem tartja elfogadhatónak (1951: 150). Megfigyelhető, hogy a *-d* képző mögött kitaróbbak a véghangzók (lásd pl. *Temerdi* és *Chimudi* alatt), ugyanez azonban nem mondható el a *-gy* morfémáról. A *Sumig* névnek véleményem szerint korábban rendelkeznie kellett véghangzóval, azonban Szent István korára elnémulhatott. A *-gy* utáni véghangzók már a TA.-ban (1055) sem mutatkoznak: *fizeg*, *sumig*, ebben a helyzetben ugyanis kevésbé voltak ellenállók.

3.2. Poznan(o)

poznān
poznán

A szórvány *o* betűje valószínűleg *o* hanggal hangzott. A *Pázmány* személynév a múlt század elején parázs vitákat robbantott ki. MELICH a felnémet **Pazu-man* > *Paza-man* eredetet feltételezi (1923–1924: 695–713), MOÓR ELEMÉR pedig ezt meggyőzően cáfolja (1936: 90). A név szláv eredete bizonyos — lásd szb.-hv. *Pöznan*, cseh *Poznan*, lengyel *Poznan* (FNESz. *Pázmánd*) —, STANISLAV pedig a szláv *Poznanь* személynévre vezeti vissza (1948/2: 397). Szláv etimológiája miatt az első szótag *o*-s olvasatát tartom valószínűbbnek, később pedig részt vesz az *o* > *a* nyíltabbá válásban, ahogyan azt az adataink is bizonyítják — 1111: u. villa abbatis *Poznan* (DHA. 1: 385); 1165: ego Forcos filius *Poznan*; 1193: *Poznan* comitate; 1201/1272/1285: *Paznan*; +1244: fratris *Pazmani* (ÁSz.).

A személynév *a* betűjének két olvasati lehetősége van. Kevésbé tűnik valószínűnek, hogy hosszú *á* hanggal vettük át a nevet, ugyanis a szláv előzményei és megfelelői nem mutatnak hosszú ejtéstváltozatot, ezért valószínűbb, hogy illabiális *á*-val került a magyar nyelvbe. Szent István korában még ezzel a hanggal ejthették, később azonban az *n* vagy *ny* nyújtó hatására bekövetkezett az *á* > *a* változás.

A szláv név korábban redukált magánhangzóra végződhetett. SÁROSI (1991: 176) és NYÍRKOS (1994: 128–129) vélekedése szerint a szláv szavak magyar átvétele előtt ezek a redukált magánhangzók már elnémultak, így véghangzó nélkül kerültek nyelvünkbe, s legfeljebb csak a honfoglalás előtti jövevényszavak végződtek redukált magánhangzókra az átvételkor, azok azonban a többi véghangzóval együtt később elnémultak. Mivel a lovag Szent István korában érkezett Magyarországra, a nevét már nem láttuk el inetimologikus véghangzóval.

3.3. Cunt(io)

χunt
ko

A szó az ófelnémet *Hunto* vagy *Hund* személynévből származik, melynek közszói eredete a német *hunt* 'száz' (MELICH 1925–1929: 362). MELICH szerint a személynév jelentése 'hadnagy, száznagy' (1925–1929: 362; FNESz. *Hont*).

A szókezdő betű mögött a német bizonyosan veláris *h* hangot ejtett, amelyet a magyar vagy *χ*-val vagy *k*-val ejthetett. Etimológiai előzménye és továbbélése

miatt a χ tűnik valószínűbbnek, ebben az esetben azonban helyesírási problémába ütközünk. A szókezdő betű ugyanis a *c*, amelynek hangértéke az esetek többségében *k*: lásd pl. 1009/+1257/1263 u./1295 k./1469: *Colon*; *Cari*; 1055: *Ohut cuturea*; 1075: *Caztech*; 1195k.-i HB.: *Latiatuc* stb.; olykor cs: talán 1055: olasz *Fancel* és az ismeretlen eredetű *Celu* (lásd BÁRCZI 1951: 115); 1075: *cehti*; 1093–95: *Erecu*; 1109: *Citun*; és ritkán sz: 1181: *Cuce* (PAIS 1953: 81); 1193: *Ceraka*; *Celeu ceg*; *Cenholm*; *Hycicequi*; *Huce arc* (erről lásd BENKŐ 1999: 31) –, de a χ hangérték nagyon ritka, tudomásom szerint az ómagyar korban csupán néhányszor fordul elő: 1198: *Cozug* [χ azug?]; 1282–1285.: *Zyloc* [*zilaχ*] (lásd KNIEZSA 1928: 325). Az olvasat szókezdő hangja ennek alapján kétféleképpen magyarázható: 1. mivel az oklevél nagyon korai, még bizonytalanság volt a tekintetben, hogy miképpen jelöljék a χ hangot, ezért velaritását megragadva *k* betűvel jegyezték;³ 2. míg a nyelvközösség zömében $\chi > h$ kezdőhanggal ejtették a nevet, addig egy szűk közösségben (a scriptor vagy az adatközlők nyelvjárásában) a német veláris χ -t *k* hanggal kezdték el ejteni, amely később nem terjedt el széles körben, hanem kiveszett.

Az *u* betű mögött ekkor — etimológiai előzménye miatt — elsősorban *u* hangot feltételezünk, majd a 12–13. században felerősödött az *u > o* nyíltabbá válás tendenciája (GERSTNER 2018: 119), amely e személynév esetében is ekkor következhetett be. Mivel azonban a korszakra jellemző a feljebb jelölés, ezért nem zárhatjuk ki azt sem, hogy az *u* betűnek *o* hangértéke van.

A *t* betű mögé nem veszem fel a *c*-s olvasatot, mindazonáltal láthatjuk, hogy a másolatokban feltűnően sok a *c* betűs alak (ehhez lásd a 2. pont alatt!), melyek részben azzal magyarázhatók, hogy az ómagyar korban a *t* és a *c* betűt gyakran felcserélték, ugyanakkor a latinos alak is bizonytalanságot okozhatott az ejtésben, ami így visszahatott a helyesíráásra. Jóllehet Szent István korában a *c* még nem volt a hangrendszer része (E. ABAFFY 2003: 313), az ómagyar kor későbbi századaiban már megjelent, s mivel a *ti* betűkapcsolatot a középkori latin kiejtés szerint *ci* hangkapcsolattal ejtették, ezért a *Cuntio* alak is kaphatott *c*-s olvasatot, amely *c* betűs alakokat eredményezhetett az írásban.

Tisztáznunk kell az *i* betű mögött álló hang helyzetét is. Ófelnémet eredete miatt nem merül fel annak gyanúja, hogy *-i* vokálissal a végén vettük át a németből. Gondolhatnánk arra, hogy az átvételkor az analógia inetimologikus véghangzóval látta el, amely később elnémult. Ezt akár a szórvány előfordulásának kronológiája is alátámaszthatná — a mi oklevelünkben *Cuntio*, majd 1037: *Chuncio*⁴ (DHA. 1: 119); +1075/+1124/+1217: *Huntiensem* (FNESz. *Hont*); később pedig már *-i*

³ Ennek ellentmond az oklevélben később felbukkanó *Chimudi* adat, amelyben a χ hangot a szokásnak megfelelően *ch* betűkapcsolattal jegyzik, jóllehet ismeretes, hogy a hangjelölés e korban nem volt következetes, és ugyanazon oklevélben belül is jelölhették ugyanazt a hangot más betűkkel vagy betűkapcsolatokkal.

⁴ A korai ómagyar korban a *c* és a *t* betűt olykor felcserélték, ezzel magyarázható a *Cuntio* és a *Chuncio* alakok váltakozása.

végződés nélkül: 1211: *Hont*; 1240/1355: *Chunth*; 1254: *Hont* (ÁSz.) —, ugyanakkor LIGETI LAJOS vélekedése szerint már a honfoglalás előtti időszakban sem volt hiánytalan a véghangúsítás (1986: 186), az oklevél keletkezésének idejében pedig már ütemesen némulnak el a végvokálisok, számos szóban már be is következett a lekopás. Mivel ebben az időszakban a véghangzókat a labilitás és a gyérülés jellemzi, nem fogadhatjuk el fenntartások nélkül, hogy az akkor névállományba kerülő személynevet az analógia szóvégi *-i* hanggal látta el. Helyette érdemes számolni azzal a lehetőséggel, hogy az átvétel után továbbra is mássalhangzóra végződött a név, amikor azonban latinizálták, nem *-us*, hanem *-ius* végződéssel látták el, mellékevesítve nem *-ensis*, hanem *-iensis* végződést kapott, s ennek megfelelően latinul is már az *-i* hanggal bővült alakot ragozták.

3.4. Orz(io)

orc
orszi
orszi

A név bizonyosan német személynévi eredetű: a gyakori *Ort-* előtaghoz (l. még *Orthold*, *Ortlieb*, *Ortmann*, *Ortmar*, *Ortolf*, *Ortwing*, *Ortwin*) még az átvétel előtt hozzájárult egy *-z* személynév- vagy becézőképző, s ilyen alakban került a magyarba (MOLLAY 1982: 75). Az *Ortz* név *-tz* betűkapcsolatának hangértéke feltehetően *c* vagy *sz*. Eredetét és továbbélését tekintve a szókezdő *o* betűnek a legvalószínűbb olvasata az *o* hang.

A *z* betű mögött *c* hangot feltételezhetünk, ám nem zárhatjuk ki a *sz* lehetőségét sem. Bár a *z* betűk nagyon gyakran jelölnek *sz* hangot: pl. 1009/+1257/1263 u./1295 k./1469: *Morzolfeu*; 1055: *zakadat*; *zilu kut*; *ziget zadu*; 1067: *Zekeres*; 1075: *Tiza stb.*, a *z* betű *c* hang jelölésére is alkalmas: 1113: *dormuz*; *golguz*; 1193: *Toploza*; 1201: *Plituize* (KNIEZSA 1928: 28). A helyesírás tehát mindkét olvasatot megengedi, tudjuk azonban, hogy a *c* hang az ómagyar kor elején — s így Szent István korában is — még nem terjedt el széles körben. Ám az is ismeretes, hogy bizonyos nyelvjárásokban, illetve jövevényszavakban már a 11. században megjelenhetett e hang, hiszen igen korai adataink is vannak: 950–951: *τιτζα*; 1055: *Castelic* (E. ABAFFY 2003: 313). Figyelembe kell venni ugyanakkor a német hangjelölési szokásokat is. Feltételezhető, hogy e szórvány esetében nem csupán a név hangsorát, hanem a hangjelölését is átvettük, s így a *z* betű mögé *c* hang rekonstruálható,⁵ ugyanakkor az *sz*-es olvasat sem zárható ki.

A szóvégi vokális helyzete kérdéses. A legvalószínűbb az, hogy az *i* sem a németben, sem a magyarban nem etimologikus, és a pannonthalmi oklevélben

⁵ Különösen, ha az etimológiáját is figyelembe vesszük. Az *Ort-* szótőhöz *-z* morféma — melynek hangértéke akár *z*, akár *sz*, akár *c* — kapcsolódik, s e két hang összeolvadásából inkább *c* hangot várhatunk.

felbukkanó alakja éppen olyan *-ius* végződéssel ellátott latinositás, mint amit a *Cunt(io)* szórvány esetében is láttunk (MOLLAY 1982: 75). Igaz ugyan, hogy szóvégi magánhangzóval él tovább (*Orci* helynév, *Orczy* családnév), Szent István korában azonban valószínűleg *i* nélküli alakkal számolhatunk, melyet később láttak el *-i* személynév- és/vagy helynévképzővel. Ugyanakkor nem zárhatjuk ki teljesen azt sem, hogy már a németben rákerült a szóvégi *i*, ezzel együtt vettük át a nevet, így azonban felvetődik, hogy miért nem vett részt az elnémulási tendenciában. Két lehetséges magyarázattal számolhatunk: 1. ha a névnek *Orcí* ~ *Orsí* olvasatot adunk, azaz a szóvégen hosszú *i*-vel számolunk, akkor annak megmaradása is érthető, hiszen a szóvégi *-i* > *-i* tendencia után a vokális nem némul el. 2. Ha elfogadjuk, hogy valóban ebből a személynévből származik a *Horcz* nemzetségnév, akkor feltelezhetjük, hogy többször, de legalább kétszer került be a személynév a magyar szókincsbe. Először Szent István korában, amikor éppen a tővégi magánhangzó elnémulásának tendenciája zajlott, s így a véghangzó elnémult. Ebből az elnémult alakból jött létre — egy inetimologikus *h*-hozzátoldásával — a *Horcz* nemzetségnév, majd a *Harc* helynév.⁶ Később ismét bekerült a névanyagba a személynév, ekkorra azonban a véghangzó elnémulásának tendenciája már lezárult, így nem kopott le az *-i*, s így az *Orci* helynév is keletkezhetett pusztá személynévből.

3.5. Ceba

csebá
szěbá
szé

E szórvány *Csaba* személynévvél való azonosítása nem fogadható el, etimológiája ismeretlen. Bár sem a WOT., sem az OT. nem adatolja, elképzelhető, hogy török átvétel, ugyanakkor az Árpád-korban előforduló *Cheb* ~ *Ceb* alaknak (1211: „filius Petesse, Methe cum filiis suis: *Cheb*, Wus”; 1216: „et iobagionibus suis Thimoteo et *Ceb*,” ÁSz.) az *-a* személynévképzővel ellátott változata is lehet.

A *Cunt(io)* szórvány alatt már tárgyaltam, hogy a *c* betű mögött *e* korban rekonstruálható *k*, *cs* és *sz* hang (és ritkán *c*) is, ebben az esetben azonban a *k*-s olvasatot nem tartom valószínűnek. Már a 11. században kialakult ugyanis az a helyesírási szokás — főként latin és külföldi minták alapján –, miszerint a *c* betű akkor használható *k* hang lejegyzésére, ha utána veláris magánhangzó áll, így például *k* hangértékben *c* betű áll a veláris magánhangzó előtt a következő esetekben: 1009/+1257/1263 u./1295 k./1469: *Colon*; 1055: *Ohut cuturea*; 1075: *Caztech* stb.; de a palatális magánhangzók előtt a *k* betűvel történő írás a jellemző, pl. 1055: *kert hel*; *keuris tue*⁷; 1061: *Kerektou*; *Kvzezygete*; 1075: *Kestelci*; *Kesekun*; 1086:

⁶ Ugyanakkor a *Harc* helynév lehet az *Orc* személynév népetimologikus folytatása is.

⁷ Jóllehet a TA. többnyire akkor is *k* betűt használ a *k* hang jelölésére, ha utána veláris magánhangzó következik.

Ketel stb. Mivel e személynév szókezdő *c* betűje után palatális magánhangzó jele áll, nem számolok *k* hangértékkel. A talán töként tekinthető *Ceb* ~ *Cheb* személynév és a *Ceba* alak későbbi helyesírása szintén megengedi a *cs*-s és az *sz*-es olvasatot is⁸ — *cs*-s olvasattal lásd 1211: *Cheb*; 1216: *Ceb*; 1226/1550: *Chebam*, 1237–1240: *Cebh* (ÁSz. 180); *sz*-es olvasattal l. 1236: *Seba*; 1240: *Sebam*; 1251/1281: *Seba* (ÁSz. 700). Mivel azonban a *cs*-s olvasatot erősítő adatok jóval nagyobb számban tűnnek fel, ezt tartom az elsődleges olvasatnak.

Az *e* betű olvasata nem egyértelmű. Ha a [Cseba] és [Csaba] személynevek egymás alakváltozatai lennének, akkor az első szótagi magánhangzók nyelvéllásfokát azonos szinten rekonstruálhatnánk, vagyis az *e* betű mögött alsó nyelvéllású hangot kereshetnénk. Az ilyesfajta etimológiai rokonság azonban nem bizonyítható, ezért nem zárhatom ki az *ě*-s olvasatot sem, sőt számba kell vennünk az *é*-s ejtés lehetőségét is.

A szóvégi *a* betű hangértéke minden bizonnyal *á*. Mivel a szóvégi zártabbá válás az ősmagyar kor első felére tehető, és nagyjából az ötödik századra lezárult (E. ABAFFY 2003: 124; KATONA 2018: 266), ha egy későbbi kölcsönszó alsó vagy középső nyelvéllású magánhangzóra végződött, az már nem vett részt a záródásban. Mivel pedig a záródási folyamat miatt szóvégi helyzetben nem állhatott *e* vagy *á*, ezek a szavak hanghelyettesítéssel *é* és *á* végűek lettek, pl. *alma* > *almá*; *kečke* > *kecské* (LIGETI 1986: 185; E. ABAFFY 2003: 124; KATONA 2018: 266). Ha a személynévnek török eredetet tulajdonítanánk, akkor nem lenne meglepő, hogy a *Ceba* legalsó nyelvéllású magánhangzóra végződne, hiszen így szóvégi *á* > *á* hanghelyettesítéssel számolnánk. Ha pedig a *Cheb* alakot látta el a magyar nyelv személynévképzővel, akkor *-á* ~ *-á* toldalékmorfémával van dolgunk. A személynévképzés az őmagyar korban igen változatos formánsokat eredményezett, s így nem illeszkedő alakok is létrejöttek (pl. *Cseperka*, *Esztera*, *Bencsa*). Az *-a/-e* pedig különösen produktív személynévképzőnek bizonyult (SZEGFÜ 1991: 250–251).

3.6. Fizeg

fizedzś
fizęgy

A helynév minden bizonnyal metonimikus névátvitellel keletkezett, a település ugyanis a Füze gy patak és a Duna torkolatánál helyezkedett el (FNESz. *Almásfüzitő*). A szakirodalomban egyetértés van abban, hogy a tömorfémához a valamivel való ellátottságot kifejező *-gy* denominális névszóképző járult (BÁRCZI 1951: 28; HOFFMANN 2010: 102; PÓCZOS 2022: 21), amely fontos toldalékmorfémája volt a helynévképzésnek. BÁRCZI annak a lehetőségét is felvillantotta, hogy a néhány

⁸ Már amennyiben a két alak tekinthető egy személynévnek (az ÁSz. ezt megengedi).

víznévben talán előforduló *igy ~ ügy* lexémával jött létre a név összetételként (1951: 28), ez azonban aligha elfogadható.

Noha a *Füzege* név esetében a Pannonhalmi alapítólevél átíratának szórvány-előfordulásai az első szótagi magánhangzó labiális és illabiális váltakozásáról árulkodnak (*Fizeg, Fuseg, Fýzeg, Fpzeg*), abban egyetértés van a szakirodalomban, hogy az *i* betűvel jegyzett korai, 11. századi adatok mögött *i* hangot sejtethetünk (lásd HOFFMANN 2010: 101; PÓCZOS 2022: 21).

Az *e* betű mögött valószínűleg *e* hang áll, jóllehet teljes mértékben nem zárható ki az *ě*-s olvasat sem. Ha ugyanis a szóhoz *-d* képző járul, akkor finnugor **z* eredetű kötött végvokálissal van dolgunk, s így az olvasat *e*. Bár annak a valószínűsége igen kicsi, hogy a név az *igy ~ ügy* utótaggal bír, ha azonban ezt fogadnánk el, akkor az *ě*-s olvasatot rekonstruálnánk. Az *igy ~ ügy* ugyanis talán az alapnyelvi **βete* lexémára vezethető vissza, ennek első szótagi magánhangzója ősm. *ě* > *i* változást mutat (BÁRCZI 1951: 28), később pedig *i* > *ě* változáson mehet keresztül.

A *Sumig* szórvány bemutatása során (3.1.) láthattuk, hogy a *-gy* képző mögött korábban állnia kellett egy véghangzónak, amely Szent István korára elnémult. Hasonlóképpen szoltunk a *dzs ~ gy* variációról is — a korai ómagyar korban még nem terjedt el a *gy* hang, a *dzs* > *gy* változás nagyjából a 13. századra tehető⁹ (E. ABAFFY 2003: 304), ugyanakkor szórványosan, egyes nyelvjárásokban már hamarabb megjelenhetett.

3.7. Baluuanis

bálþānis
bálvānj

A név alapszava a *bálvány* ‘oszlop’ közszó, amelynek igen gazdag az adatoltsága az ómagyar korban: 1055: „locus [...], qui habet initium ... *baluana*”; „aruk que ducitur usque ad *baluuan*”; 1109: „ibi stat meta lapidea que *baluan* uocatur”; 1549: „salis lapis magnus *balwan* vocatus” (OkI Sz.). Valószínűleg szláv átvétellel számolhatunk — vö. bolg. *балаванъ* ‘szobor’, szb.-hv. *bálvan* ‘gerenda’, szln. *balvân* ‘gerenda vagy szobor, bálvány’, szlk. *balvan* ‘nagy kő, bálványoszlop’ stb. (TESz.) —, azonban feltehetően a szlávban is jövevényszó. Végső eredete tisztázatlan, a TESz. nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az ótörök *balbal* ‘sírkő, emlékkő’ szóból származik, amelynek etimonja talán kínai. A TESz. továbbá azt sem tekinti bizonyosnak, hogy szláv átvétel, elképzelhető ugyanis, hogy a magyar abból a forrásnyelvből vette át a szót, ahonnan a szláv.

A helynév két *a* betűjének hangértéke nem egyértelmű. A labiális *a* kizárható, a kérdés pedig az, hogy vajon illabiális *á* vagy hosszú *á* hanggal történt-e az átvétel.

⁹ BENKŐ LORÁND a HBK. és az ÓMS. olvasatába is a *dzs*-t veszi fel a legvalószínűbb hangértékként, s csak másodlagos hangértékként jelöli a *gy*-t (1980: 47–53).

Ha már hosszú vokálissal vettük át a szót,¹⁰ akkor az első két magánhangzó nem változott az átvétel óta. Ha azonban illabiális *á*-val történt az átvétel, akkor az a későbbiekben mindkét szótagban megnyúlt. A második *á* nyúlása azzal magyarázható, hogy a mögötte lévő *ny* nyújtó hatással bír, az első szótagi *á* pedig hangsúlyos helyzete miatt válhatott hosszúvá.

Az *i* betű mögött álló problémát a *Sumig* szórvány bemutatása során (3.1.) már tárgyaltuk. Ebben az esetben is feltételezhetünk palatális *i* hangot, ugyanakkor — noha ennek valószínűsége kicsi — a veláris *ĩ* sem zárható ki teljesen. A *Baluuanis* belső keletkezésű alak, és bár az *-s* képző előtti *i* szokatlan veláris *tő* után, SZENTGYÖRGYI RUDOLF kizárja a latinos alakot, vélekedése szerint ugyanis vernakuláris változatról van szó (2011: 195–196). A szórvány *-s* toldalékmorfémája előtt kötött végvokálist láthatunk. A *bálvány* közszónak feltehetően szláv eredete van (FNESz., Póczos 2022: 22), a TESz. azonban felhívja a figyelmet arra, hogy — mivel a szláv is az ótörökből vehette át a szót — akár a magyarnak is közvetlenül a török lehet a forrása. Ebben az esetben pedig felmerülhet, hogy — miként az ótörök jövevényszavak esetében nem példátlan — inetimologikus véghangzóval látták el (erről lásd NYÍRKOS 1994: 127–128; KATONA 2018: 273), és bár ez a TA. idejére elnémul („aruk que ducitur usque ad *baluuan*”), kötött végvokálisként megmutatkozik a pannonthalmi oklevél *Baluuanis* alakjában az *-s* képző előtt. Utóbbiról szintén el lehet mondani, hogy — minthogy alapnyelvből öröklött morfémaként tartjuk számon — egykoron véghangzója volt, a 11. század elejére azonban már elnémult.

3.8. Temirdi

tēmirdi
tenē

Szent László 1093-as összeírásának sorai szerint („predium est, quod a colono nomen sibi accepit *Tumurdi*”, DHA. 1: 300) a hely egy telepesről lett elnevezve, általa nyerte el a *Tumurdi* nevet. A szakirodalom jelentős része ezt elfogadja. A helynév ebben az esetben az ótörök *Temir* ~ *Temür* névre megy vissza (FNESz.), amelynek közszoói etimonja az ótörök *tāmir* ~ *tāmür* ’vas’ (LIGETI 1986: 116). A török személynevet gazdagon adatozza az OT.: 8. sz.–12. sz.: *Tāmir*-tiráktigin, *Tāmür*; 1047: *Temir*-bek-mürza, s az Árpád-kori magyar névállományban is előfordul: 1252: „Petri filiorum *Temer*”; 1282: „comes Petrus filius *Tymerre*” (ÁSz.). Más elképzelések szerint a helynév török (→ magyar) közszoói eredetű, a történészek egy része ugyanis Tömördöt vasműves településnek tartja (lásd GYÖRFFY 2000: 181); az Albeus-féle összeírás szerint pedig kocsikészítők laktak a települést a

¹⁰Ez lehetséges, hiszen az ősmagyar kor végén az *á* már a hangrendszer része volt, így át lehetett venni jövevényszókban is, ahogyan például az 1009-es *Iyssegrad* adatunkban is láthattuk (SARNYAI 2022: 449).

tatárjárás előtt (HECKENAST 1968: 159). GYÖRFFY vizsgálja a vasművességgel foglalkozó településeket, s ennek alapján az alábbi helyneveket tekinti vasművességre utalóknak: *Rudna* és *Radna*, *Vas*, *Vasi* és *Vasas* (raktárral rendelkező központ), *Vasvár*, *Kovács*, *Kovácsi*, *Vasverő*, *Verő*, *Tárkány*, valamint *Tömörd* (GYÖRFFY 2000: 442). Mindazonáltal Szent László 1093-as összeírása, valamint az Árpád-kori helynévadási szokások miatt a személynévi eredetet tartjuk valószínűbbnek (minderről részletesebben lásd Póczos 2022: 41–42).

Az *e* betű mögött — olvasati bizonytalansága miatt — feltételezhetünk *ĕ* és *e* hangot is. A Losonczi-féle labializáció értelmében a véghangzók gyengülésével a hangsúlytalan szótagi *i-k* labializálódni kezdenek (*Temird[i]* > *Temürd[ü]*), majd a második szótagi labiális hátraható hasonulással az első szótagi illabiális is labializálja (*Temürd* > *Tümürd*). Szent István korában az *ö* hang még nem terjedt el szélesebb körben, az *ü*-s alak azonban később részt vett a nyíltabbá válás tendenciájában, így jutunk el a mai *ő*-s ejtéshez.

A helynévnek legyen akár személynévi, akár közszoói eredete, a *Temirdi* török etimója és továbbélése elsősorban *i* hangot feltételez a második szótagban, amely az imént bemutatott LOSONCZI-féle labializáció keretei között később *ü* hanggá válik, majd bekövetkezik az *ü* > *ő* nyíltabbá válás. Ugyanakkor nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy az *i* betű mögött zárt *ĕ* található (lásd Póczos 2022: 24). Bár KNEZSA (1952) vizsgálatai szerint zárt *ĕ* hangot nem jelöltek *i* betűvel, BENKŐ LORÁND az olvasati rekonstrukciói során több helyütt is adott *ĕ* hangértéket az *i* betűknek, igaz, csak másodlagos olvasatokként, pl. 1195k.-i HB.: *isemucut* [ĕšemüköt]; *gimilcictul* [dzšimĕlcsĕktül]; *ig* [ĕdzš] (1980: 47–53).

A szórvány elnémulás előtt álló véghangzója a *-d* toldalékmorféma után áll. A *-d* ebben az esetben helynévképző. Az ómagyar korban a helyek személynévekből történő elnevezése általános, s a személynévhez gyakran járult *-d* képző, pl. 1203: *Janosd*; 1233: *Band*; 1262: *Peterd* (SZEGFÜ 1991: 253–254). Ha azonban a helynév közszoói eredetű, akkor a valamivel való ellátottságot fejezi ki a képző ('vasban gazdag település'), ahogyan a feltehetően ebből a morfémából származó és a *Sumig* és *Fizeg* szórványban felbukkanó *-gy* is (SZEGFÜ 1991: 202). Arról már BÁRCZI GÉZA (1951: 71) is írt, hogy a *-d* morféma után a véghangzók makacsabbul ellenállnak — 1055: *huluoodi*, *holmodi*, *fotudi*, *Opoudi*, *lopdi*; 1083–95: *Himudi*, *Tumurdi*, *Funoldi*, *Tordi*, *Ruohti* (JAKUBOVICH 1924: 10) —, az ellenállás oka más-más helyzetben eltérhet. A *Temerdi* véghangzóját ellenállóbbá tehetette, hogy előtte mássalhangzó-torlódás áll. Mivel a magyar nyelv a szórvány lejegyzésének idején kerüli a szóvégi mássalhangzó-torlódást, a nyelv tovább konzerválhatta az ilyen szavakban a véghangzókat, pl. 1055: *turku*, *fidemfi*, *cuefti*, *harmu*, *zerelmu* (E. ABAFFY 2003: 322).

3.9. Chimudi

χίμуди

χίμο

χίμü

E helynév bizonyosan személynévi eredetű, azonban az ÁSz. *Heimudi*, *Himudi*, *Chimudi* szócikke alatt felvonultatott adatok jelentős része helynév. Ismereteim szerint valóban személynévi adatunk kevés van az Árpád-korból. A dömösi prépostság 1138/1329-ben keletkezett adományleveléből bizonyosan személynévi adatokat nyerhetünk: „Hec sunt nomina seruorum qui debent seruire preposito cum suis curribus. In villa Durugsa: Keuerug, Naschadi, Samsin. [...] In villa Cuma:¹¹ Bugudi, Matheus, [...] *Heimudi*, Celugu” (SZABÓ 1936: 134), majd „in ultra silvanis partibus sunt mansiones que sal dare debent, scilicet XXIII milia salis. Nomina autem mansionum: sunt Wosas, Martin, [...] *Himudi*, Satadi” (SZABÓ 1936: 203).¹² A *Chimudi* név alapja egy *Heimu* ~ *Heim* ~ *Him* alak lehetett. Erre ugyanezen 1138/1329-i dömösi adománylevélben találunk adatot: „In villa Geu hec sunt nomina seruorum: File, Bene [...] *Heimu*, Sauldihamas” (SZABÓ 1936: 132), majd 1211: *Heim* (FNESz. *Himod*). A személynévnek két eredetéről számol be a szakirodalom: 1. a magyar köznévi *hím* ’hím, férfi’ szóból ered (feltételezi a TESz., EWUng, FEHÉRTÓI 1997: 72; VARGA 2005: 29); 2. a német *Heim* ’otthon’ személynév átvétele (KERTÉSZ 1939: 68; FNESz., FEHÉRTÓI 1997: 72). Okleveles adataink tanúságából kiindulva ez utóbbit tartom valószínűbbnek. A *Heim* ófelnémet személynévet gazdagon adatolja ERNST FÖRSTEMANN személynévtára (1900/1966: 589–594).

Az első szótag *i* betűjének olvasata kérdéses. Mivel a német személynévi *Heim* etimont részesítettük előnyben, bizonyos, hogy a német eredetiben két önálló magánhangzó vagy egy diftongus állt a szóközépen. Elgondolkodtató azonban, hogy a magyar nyelv ezt miképpen vette át, és hogyan hangzott első királyunk korában. Ha az idegenből átvett név két magánhangzó kapcsolatát tartalmazza, akkor a nevet átvehettük úgy, hogy megmaradt a két önálló magánhangzó, amelyek később egy diftongussá olvadtak össze, ezt követően pedig hosszú hanggá monoftongizálódtak. Ezt feltételezzük többek között Szent István Veszprémi püspökségnek kiállított adománylevelében is, amelynek 13. századi hozzátoldásában felbukkan a *Sool* helynév. Vélhetően Szent István korában ez még *Saul* olvasattal bírt, ez az *au* pedig nem sokkal később (vagy már első királyunk korában) diftongusban egyesül, a 13. századra pedig egy hosszú *ó* hanggá monoftongizálódik, amelyet a geminált *oo* betűkapcsolat jelölt (SARNYAI 2022: 299). Valószínűleg ezt az utat járhatta be a *Chimudi* is, amely szóbelseji két hang > *ej* diftongus > *i* monoftongus változáson

¹¹ Csoma ’helység Somogy megyében’ (FNESz.).

¹² E két esetben azért tartottam fontosnak kiemelni a tág kontextust, mert az ÁSz. kiemelése félrevezető lehet, s a kihagyások miatt nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a tárgyalt név helynévként vagy személynévként jelenik-e meg.

mehetett keresztül. Mivel a szóbelsőt egyetlen *i* betűvel írják, ezért a két önálló magánhangzós állapot és az *ei* diftongusos olvasat kizárható, a monoftongizáció még a németben zajlott le. Első királyunk korában már hosszú *i*-vel ejthették a nevet, ugyanakkor — mivel a helyesírás hosszú és rövid olvasatot egyaránt megenged — nem zárható ki a rövid *i*-s hangérték sem, bár ez nem tűnik túl valószínűnek.

A *Chimudi* *u*-ja valószínűleg a *-d* képző előhangzója. Egy mássalhangzóból álló képzőnek akkor lehetett szüksége előhangzóra, ha a szótó mássalhangzóra végződött.¹³ A mai *Himod* alak tehát vagy *u > o* nyíltabbá válás eredménye, vagy a *-d* képző előhangzója eredendően *o* hangértékkel bír. Ugyanakkor ha a szó német eredetét fogadjuk el, akkor az sem zárható ki teljesen, hogy az átvett nevet analogikusan *u ~ ü* véghangzóval láttuk el (ezt a már fentebb idézett, az 1138/1329-i dömösi adománylevél szabad véghangzós *Heimu* adata támogathatja).

A szórvány *u* betűje mögötti hangértékben azonban nincs egyetértés a szakirodalomban: a feljebb jelöléssel magyarázhatóan GYÖRFFY (2013: 181) *o*-s olvasatot ad meg, a magánhangzó-harmóniával magyarázva KRISTÓ (1993: 203) *e*-s olvasatot ad. Bár *e* hangérték az *u* betűnek nem adható, a magánhangzó-harmónia miatt *ü*-s olvasattal is lehet számolni. PÓCZOS RITA — BÉNYEIVEL és PETHŐVEL (1998: 18) egyetértve — úgy véli, a rendelkező adatok alapján nem dönthető el, hogy *e* betű mögött pontosan milyen hang rejtőzhet (2022: 25–26).

A *Chimudi* szórvány szóvégi *i* hangja elnémulás előtt álló véghangzó, makacsabb ellenállása mögött pedig a funkció állhat, a morfológiai funkció ugyanis hosszabb ideig megóvjá a véghangzót a lekopástól.

3.10. Wisetcha

βisëtkā
visze ká

A helynév hangtani rekonstrukciója pusztán találgatás, ugyanis etimológiája ismeretlen, ezen 1001-es előfordulásán kívül nem adatolható, így a továbbéléséből sem vonható le hangtani következtetés. A helynév talán a szláv *visokъ* 'magas' jelentésű szóból jött létre (KRISTÓ 2000: 19); ez ötlettől vezérelve KRISTÓ GYULA a települést Hegymagassal azonosította (1996: 175). KRISTÓ azonosításával egybeesik, hogy a pannonthalmi javak 1093–1095-ös összeírásában már szerepel egy *Vgmogos*¹⁴ nevű birtok (DHA. 1: 301), amelynek pannonthalmi kézbe történő átadásáról korábban nem tesz említést egy oklevél sem, s ez valóban lehetővé teszi

¹³Előhangzóra azonban nem volt szükség — lásd a *Nagyhind* helynév korai adatát: 1234: *Hymd* (FNESz.).

¹⁴Az átiratokban *Hugmogos*, *Hýgmogos* (DHA. 1: 301).

a *Wisetcha* – *Vgmogos* 'Hegymagas' párhuzamos névadást.¹⁵ A névcseré mellett ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a település elnéptelenedett (minderről részletesebben lásd Póczos 2022: 26–27).

A *w* betű elsődleges olvasataként a *β* hangot adom meg, egyetértve számos nyelvtörténésszel, akik amellett érvelnek, hogy a 11. században még nem volt része a *v* a magyar hangrendszernek, s csak később, a 12–13. században indult meg a *β* > *v* hangváltozás (lásd pl. BENKŐ 1980: 72; E. ABAFFY 2003: 303). Mások azonban megkérdőjelezik a *β* státuszát, és úgy vélik, hogy már az ómagyar kor eleje óta számolhatunk a dentilabiális *v*-vel, s így a 11. századi szórványoknak is *v*-s olvasatokat adnak (a *β* státuszának problematikájáról lásd Kis 2019). Éppen ezért a *β* mellett — másodlagos olvasatként — a *v* hangértéket is felveszem.¹⁶

Ha valóban a szláv *visokъ* az etimológiai előzmény, akkor kérdéses, hogy az *o*-ból hogyan lett *e*. Talán hangrendi kiegyenlítődésről van szó, mely esetben a zárt *ě*-s olvasat tűnne valószínűbbnek, de mivel nagyon keveset tudunk a névről, ezért a hangjelölési szokások miatt az *e*-s olvasatot is meg kell engednünk. Az *s* betűnek *s* és *sz* hangértéke is lehet. A *-ka* helynévképző már az ómagyar korban is előfordult a rutén és szlovák nyelvterületek névanyagában: 1245: *Olsawka*, 1345: *Luchka*, 1352: *Stranka* (BENKŐ 1950: 145), s valószínűleg ezen példák sorát erősíti a *Wisetcha* is. A *-ka* végződésű helynevek továbbéléseit vizsgálva az *á*-s olvasat tűnik helytállóbbnak, de az *á*-s hangérték sem zárható ki.

3.11. Vuosian

βasiān
vosjány

A helynév etimológiája vitatott. A szakirodalom egy része a népnévi eredet mellett érvel. Ennek értelmében az etimon alán eredetű **asiān* ~ **osiān* 'alánok' lehet, e név birtokosa lehetett ugyanis a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozó alán (jász) néptörzsek (FNESz.). Ezen elgondolás szerint a népnév alapjául az óorosz *яс* 'jász' szolgál, tehát etimológiailag a *jász* népnév és a *Varsány* rokonságot mutat (TESz., FNESz.). Ezt elfogadja GYÖRFFY GYÖRGY is, aki Varsány lakóit katonai segédnépnek tartja, s több ízben kifejti, hogy a hely a benne élő katonanépről kapta a nevét (2000: 104, 197, 198). Ebben az esetben a csuvasos törökből származó átvétel **asiān* ~ **osiān* még *v*-kezdőhang nélküli lehetett, KISS LAJOS (1995: 40) pedig meggyőzően érvel amellett, hogy a *v*-előtét hang már magyar nyelvi fejlemény, tehát **asiān* > *vasian*, ahogyan az *Örs* > *Vörs* példán is láthatjuk. A helynév

¹⁵ZELLIGER ERZSÉBET feltételezi, hogy az *Vgmogos* szóösszetétel első tagja valójában az *ügy* 'szent' volt, a 'Szentmagas' jelentésű hely ugyanis pogány áldozati hely lehetett. Később a név metonimikusan kiterjedt az egész hegyre (ennek alapján magyarázhatók az *Vgmogos* ~ *Hegmogos* variációk) és az ott létrejött falura is. A hegy tehát a mai Szent György-hegy (1991: 82).

¹⁶A betű olvasatához különösen óvatosan kell viszonyulni, hiszen ha a név szláv eredetű (és az olvasat nem a magyarból fejthető meg), akkor elsősorban a szláv hangrendszerből kell kiindulni.

népnévi etimológiájához azonban óvatosan érdemes viszonyulni. LIGETI LAJOS kifejti, hogy a helynév népnévi eredete nem bizonyos (1979: 38), óvatosságra int BENKŐ LORÁND is (2005: 270), RÁCZ ANITA a *Varsány* lexémát „vélt törzsnévnek” nevezi (2005: 70), későbbi munkájában pedig a *Varsány* helynevet nem vonja be a településnevekben felbukkanó etnonimák vizsgálatába (2016: 24), e döntését pedig SLÍZ MARIANN is helyesli (2017: 107).

A *Wisetcha* szórvány bemutatása során tárgyaltam, hogy a β -vel kapcsolatban nincs teljes egyetértés, ezért másodlagos olvasatként felveszem a v -s hangértéket is.

Az *o* betű lehetővé teszi az *o*-s olvasatot, ám valószínűbb, hogy a hangértéke *a*. Tudvalevő ugyanis, hogy a labiális *a* nem volt a latin hangkészlet része, éppen ezért ennek jegyzése is nehézséget okozott. A korai ómagyar korban a labiális *a* hangot gyakran *o* betűvel jelölték a scriptorok, lásd pl. 1055: *bolatin* [balatin]; ÓMS.: *Vólek* [falék]; 1282–1285: *Tosu, Thosu* [tasu], ezek mögött a feljebb jelölés szokása áll.

Az etimont rekonstruáló formákban található *ɲ* és *s* betű *sz* olvasatot ad, s míg a *jász* népnév továbbélésében megmaradt az *sz* hangérték, addig a *Varsány* továbbélésben csak *s* hangot látunk. Véleményem szerint ennek okát az *sz* ~ *s* nyelvjárási kettősségben kell keresni (erről lásd JUHÁSZ 2018: 317–318). A szó elején a váltakozás jól ismert: *szem* ~ *sömör*; *szőr* ~ *sörény*, de a szó belsejében és végén is tapasztalható: *ország* ~ *uraság*; *jószág* ~ *jóság*; *csendesz* ~ *csendes*; Balassinál *vasztagság* (az *sz* ~ *s* nyelvjárási kettősségről részletesebben lásd A. MOLNÁR 1976: 319). Feltehetően szóhasadás történt, így a *jász* népnévben megmaradt az *sz*-es hangalak, *Varsány* esetében pedig az *s*-es hangérték rögzült.

A *Vuosian* *i* betűje mögött elsősorban *i* hangot feltételezhetünk, de a hangjelölési szokások miatt nem zárhatjuk ki a *j*-s ejtést sem. A *j*-s olvasatot a későbbi alakok teszik problémássá. Már a pannonhalmi oklevél két átírata is hosszú *s* hangot jelöl: 1215/1218 u.: *Vossian*, 1215/1236: *Wossian*, a hosszú *s*-es olvasatra pedig több adatot találunk más *Varsány* nevű települések esetében: 1270: *Ossyan*, 1337: *Vossyan*, 1391: *Vossyan*, 1411: *Vassan* stb. (az adatokat lásd PÓCZOS 2022: 28). Ez valószínűtlenné teszi, hogy az *i* hang *j* hanggá alakult, ugyanis az *i* hang képes előmozdítani intervokális helyzetben a mássalhangzónyúlást. A szó etimonjából kiindulva egyébként is az *i* hangot tekinthetjük eredetibbnek, s ha létre is jött az *i* > *j* hangváltozás, az csak később zajlódhatott le.

A szó *a*-ja már az alán etimonban is hosszú $\bar{a}$ hangra vezethető vissza, és továbbélésében is $\bar{a}$ hang feltételezhető.

A szó végi mássalhangzó eredetije — etimológiai előzményéből kiindulva — biztosan *n*, amely később *ny* hanggá palatalizálódik, kérdéses azonban, hogy mikor. Az *n* > *ny* változás először magánhangzó előtti helyzetben következik be (a szóvégeken toldalékos alakban), s a palatalizálódott hang csak később rögzült abszolút szó végi helyzetben. Mivel a HBK.-ben az *achoecin* szó végi betűjének olvasata BENKŐ szerint (1980: 48) még *n* [áxszin], ezért valószínűbb, hogy 1001-ben még *n* a hangérték, de mivel szórványosan hamarabb lezajlódhatott a palatalizáció, az *ny*-es olvasatot sem zárjuk ki, bár valószínűsége igen kicsi.

A honfoglalás előtti török–magyar együttélés idejében a szavak még véghangzóra végződtek, s ez olyannyira szerves része volt a rendszernek, hogy az ebben átvett kölcsönszavakat is — analogikus úton — inetimologikus véghangzóval láttuk el. Láthatjuk ezt többek között a DAI.-ból (950–951) ismert Tarján *ταριάνου* és Gyarmat *γερμάτου* esetében (KATONA 2018: 268), emellett az iráni eredetű **var* szó esetében is a TA. (1055) *feheruuaru* alakjában, valamint a török eredetű **türk* szó is a TA.-ban (1055) *turku* [türkü] véghangzós alakban jelenik meg (E. ABAFFY 2003: 321). Mindebből arra következtethetünk, hogy a török átvétel után a *varsány* népnevet véghangzóval láthattuk el, amely azonban első királyunk idejére már el is némult. Bár a fenti *feheruuaru* és *turku* példák esetében a véghangzók még a 11. században is kitartanak, több olyan korai példával találkozunk, amelyekben ezek az inetimologikus véghangzók már elnémultak, így pl. a török *arık* 1055-ben már véghangzó nélküli *aruk* — „Indeque ad *aruk* fee”; „*aruk* que ducitur usque ad baluuan” —, a török *čum* (> magy. *som*) az 1171-es adatok alapján *som* (Oklsz.), s feltehetően a *vuosian* mint népnév is ebbe a sorba csatlakozik. Hogy a név véghangzója már Szent István korára elnémulhatott, abban az is szerepet játszik, hogy a szó három szótagból áll, a kiejtés időtartama pedig felgyorsíthatta a lekopást. Fontos azonban kiemelni, hogy LIGETI LAJOS felhívja a figyelmet arra, hogy bár elvileg ebben a korban a mássalhangzóra végződő kölcsönszavakhoz mindig járult egy rövid felső nyelvvállású magánhangzó, a gyakorlatban azonban az tapasztalható, hogy ekkoriban már eltűnedeztek a szóvégi vokálisok, sőt az analógiás véghangzósítás „nem is mindig működött kifogástalanul” (1986: 186).

3.12. Murin

murin

mori

A *Murin* helynév valószínűleg személynévi eredetű, a személynév pedig közszóból származhat. MELICH JÁNOS a *murin* 'szerecsen' közsózt szlovák átvételnek gondolja (1919: 1), s hozzáteszi, hogy megvan az oroszban, ebből származva pedig az egyházi szlávban, a csehben és a lengyelben is. Etimonja az óorosz *murinъ* 'szerecsen' > orosz *múrinъ*; egyházi szláv *murinъ*; lengyel *murzyn*; ócseh *múřín*, *múřénín* > mai cseh *mouřenin*. E szláv szó eredetije az ófn. *môr* (1926: 198). Német etimonnal bíró szláv jövevényszónak veszi az SzlJsz. is (*mucmuriny* alatt).

Az *u* betű mögött valószínűleg *u* hang áll. Ennek végső eredete tehát az ófelnémet *ô*-ra megy vissza, az óoroszban pedig lezajlott az *ô* > *u* változás. Mint láttuk, több szláv nyelvben is *u*-s alakban bukkan fel, szláv közvetítéssel a magyarba is ezzel a hanggal kerülhetett be. Valószínűleg azonban a denotátum s ezzel együtt a név is korán kihalt, mielőtt még változáson eshetett volna át a hang. Arról sem szabad ugyanakkor megfeledkezni, hogy e kor hangjelölési sajátossága volt a feljebb jelölés, így az *o*-s olvasatot sem lehet kizárni.

Az *i* betű mögött valószínűleg rövid palatális *i* hang áll, ugyanakkor nem zárható ki a hosszú *i* sem. A magánhangzók hosszúságát ekkor még nem jelölték a scriptorok, ezért az olvasat igen bizonytalan, mindazonáltal néhány szláv nyelvi alakból (*múřin*, *múřénin*) kiindulva, valamint abból, hogy az *-in* végződésű neveknél felvethető az *-ín* olvasat — lásd pl. **Trnčín* 'mai Trencsén' (lásd MELICH 1923: 107–108; FNESz. *Trencsén*) —, meghagyom a hosszú *i* lehetőségét is.

A *Poznan* szó alatt már láthattuk, hogy a szláv szavak redukált véghangzói a honfoglalás korára már lekoptak. Mivel a *Murin* helynevet a magyarság a Kárpát-medencében vette át, ezért honfoglalás utáni kölcsönszóról van szó, így véghangzó nélkül került a magyar névállományba.

3.13. Wag

βág

v

A birtok bizonyosan a Vág folyóról kapta metonimikusan a nevét. A folyót igen gyakran említik az ómagyar kori oklevelekben: 1075: „Infra *Wag* vero dedi villam nomine Samto”, majd ugyanebben az oklevélben: „Iuxta *Wag* dedi villam Gegu nomine et viginti domus piscatorum et piscacionem libera ubique in *Wag*”, majd „Camarienses et de Sitouatuin ex *Wag*” (DHA. 1: 215); 1086: „Gracouua civitate provintiaque, cui *Uuag* nomen est”, majd „ad flumen, cui nomen est *Wag*” (DHA. 1: 245); 1086: „et de portu *Wag* dantur tributa” (DHA. 1: 254). A víznév etimológiájáról bizonyosan elmondható, hogy a germán *wāg* 'hullámzó víz' szóból ered, amely a magyarba szláv közvetítéssel kerülhetett (FNESz. *Vág*¹).

Láttuk már, hogy nincs teljes egyetértés a *β* meglétével kapcsolatban. Mint korábban, ebben az esetben is a *β*-s olvasatot gondolom valószínűbbnek, a *v*-s hangértéket pedig másodlagosnak tekintem. Az *a* betű hangértéke nem problematikus. Az ófn. etimonjára is *ā* hangot feltételezünk, továbbélésében is hosszú hanggal ejtett, így nincs okunk azt gondolni, hogy Szent István korában nem az *á*-s ejtés volt a jellemző. Miképpen a *Poznan* és a *Murin* szórványoknál is láttuk, a szláv eredetű szavak redukált véghangzói a honfoglalás korára elnémultak, így a *Wag* nevet is enélkül vehettük át.

4. Összegzés

Dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy az 1001-re datált Pannonhalmi alapítólevél azon szórványainak kíséreljek meg olvasati rekonstrukciót adni, amelyek az eredeti, mára elveszett oklevél rétegéhez tartoznak. Ennek alapján nem tárgyaltam a *Cortou* és a *Poson* helyneveket, azok ugyanis bizonyosan későbbi hozzátoldások, vizsgálatom így 13 nevet érintett. Alább összegzem a hangtörténeti következtetéseket.

Véghangzók tekintetében Szent István kora igen mozgalmas időszak, hiszen az elnémulási tendencia éppen zajlik, így tehát bizonyos szavakban, helyzetekben és területeken már elnémultak a szóvégi magánhangzók, más esetekben pedig

még a lekopás előtt állnak. A 11. századi oklevelek szórványainak véghangzóit már csak azért is érdemes vizsgálni, mert így kísérletet tehetünk arra, hogy feltérképezzük: milyen helyzetben mikor némultak el ezek a hangok, és ebben milyen szabályszerűségeket fedezhetünk fel. Végző soron pedig minden feldolgozott 11. századi oklevél értékes adatokkal szolgál ahhoz, hogy megrajzoljuk a véghangzók korabeli helyzetét, rendszerét, valamint az elnémulás tendenciáját. Az oklevélben mindössze két szórvány végződik elnémulás előtt álló véghangzóra (*Temerdi*, *Chimudi*), három helynév pedig egykor végvokálisra is végződhetett, amelyek az oklevél keletkezési idejére már elnémultak (*Sumig*, *Fizeg*, *Vuosian*).

A nevekkal kapcsolatban — a 11. században szélesebb nyelvközösségben még el nem terjedt *ö* kivételével — valamennyi hangot tárgyaltam, s bár a veláris *j* és az *ü* hang olvasati valószínűsége kicsi, nem zárható ki.

Veláris		Palatális	
Illabiális	Labiális	Illabiális	Labiális
j?	u	i, í	ü?
	o	ë, é	
	a	e	
â, á			

2. táblázat: A szórványok magánhangzóinak rekonstruált hangkészlete

Az interpolátumokban és hamisítványokban fennmaradt oklevelek kutatása az utóbbi években fontos szerepet tölt be a név- és nyelvtörténeti vizsgálatokban, a helynév-rekonstrukció módszerével pedig számos 11. századi szórvánnyal gyarapodott a vizsgálható nevek száma. A legkorábbi fennmaradt, Szent István által kiadott oklevelünk forrásértéke kiemelkedő, szórványainak vizsgálatával gazdagítani tudjuk többek között az Árpád-kor igen korai szakaszának hangtörténeti képét. A hangtörténeti, helyesírás-történeti és etimológiai vizsgálatok által pedig a szórványok olvasati lehetőségeit is számba tudjuk venni, melynek összesítőjét alább közlöm.

A Szent István korabeli oklevél szórványainak	
feltételezett alakja	hangtani rekonstrukciója
Sumig	<i>sumidzś</i> <i>o így</i>
Poznan	<i>poznàn</i> <i>á</i>
Cunt(io)	<i>χunt</i> <i>ko</i>

Orz(io)	<i>orc szí i</i>
Ceba	<i>csebá szē á é</i>
Fizeg	<i>fizedzś égy</i>
Baluuanis	<i>bálβānis á vá i</i>
Temirdi	<i>tēmirdi e ě</i>
Chimudi	<i>χímudi i o ü</i>
Wisetcha	<i>βisētkā v sze á</i>
Vuosian	<i>βasián vo j ny</i>
Murin	<i>murin o í</i>
Wag	<i>βág v</i>

3. táblázat: Az oklevél szórványainak olvasati rekonstrukciója

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. Az ómagyar kor. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 301–351.
- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. (1000–1301)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 1950. *-ka, -ke* képzős helyneveink kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 46: 143–145.
- BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegei emlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 1999. Barangolások egy ómagyar tulajdonnév körül. *Magyar Nyelv* 95: 25–40.
- BENKŐ LORÁND 2005. A székelység szerepe az Árpád-kori magyar országvédelemben. *Magyar Nyelv* 101: 269–274.
- BENKŐ LORÁND 2009. *A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debrecen.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Diplomata Hungariae Antiquissima I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

- ENGELBERT, PIUS OSB 1996. Prágai Szent Adalbert – püspökideál, politika és szerzetesség. In: MOLNÁR ANTAL főszerk., *Mons Sacer I. Pannonhalma 1000 éve*. Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság. 25–46.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1902. *A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története I. A pannonthalmi főapátság története 1. A megalapítás és terjeszkedés kora 996–1243*. Budapest, Stephaneum, A Szent-István-Társulat Nyomdája.
- ÉRSZEGI GÉZA 1996. Szent István pannonthalmi oklevele. In: MOLNÁR ANTAL főszerk., *Mons Sacer I. Pannonhalma 1000 éve*. Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság. 47–89.
- ÉRSZEGI GÉZA 2010. I. (Szent) István adománylevele. In: HERMANN ISTVÁN–KARLINSZKY BALÁZS szerk., *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. Veszprém. 9–32.
- EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk., *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1995.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1997. Árpád-kori közszoói eredetű személynéveinkről. *Magyar Nyelvőr* 121: 71–75.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- FÖRSTEMANN, ERNST 1900/1966. *Altdeutsches Namenbuch. I. Personennamen*. München, Wilhelm Pink Verlag; Hildesheim, Georg Olms Verlagsbuchhandlung. Reprint.
- GERSTNER KÁROLY 2018. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest, Tinta Könyviadó. 103–128.
- GYÖRFFY GYÖRGY 2000. *István király és műve*. 3., bővített és javított kiadás. Budapest, Balassi Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY 2013. *István király és műve*. 4., bővített és javított kiadás. Budapest, Balassi Kiadó.
- GYÖRKE JÓZSEF 1940. A -gy névszóképző. *Magyar Nyelv* 36: 34–41.
- HECKENAST GUSZTÁV 1968. A magyarországi vaskohászat története a XVIII. század közepéig. In: HECKENAST GUSZTÁV–NOVÁKI GYULA–VASTAGH GÁBOR–ZOLTAY ENDRE, *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 131–171.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtárhívum Kiadványai 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- HORVÁTH JÁNOS 1878. *A kereszténység első százada Magyarországon*. Budapest, kiadja: Ráth Mór.
- JAKUBOVICH EMIL 1924. A tihanyi alapítólevél olvasásához. *Magyar Nyelv* 20: 9–21.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2018. A nyelvjárások történetéből. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest, Tinta Könyviadó. 314–349.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1891. *Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Diplomatikai tanulmány*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- KATONA CSILLA 2018. A tövégi magánhangzók eltűnése a magyarban. *Argumentum* 14: 264–284.
- KERTÉSZ MANÓ 1939. A magyar helynévadás történetéből. *Magyar Nyelvőr* 68: 67–77.
- KIS TAMÁS 2005. A veláris *j* a magyarban. *Magyar Nyelvjárások* 43: 5–26.

- KIS TAMÁS 2019. *Az ómagyar bilabiális β kérdéséhez*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 93. Debrecen.
- KISS LAJOS 1995. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Nyelvtudományi Értekezések 139. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1928. A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv* 24: 188–197, 257–265, 318–327.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet. Az ómagyar kor. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 281–300.
- KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 1993. Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a X–XI. század fordulója táján. *Névtani Értesítő* 15: 200–205.
- KRISTÓ GYULA 1996. Székesfehérvár legkorábbi nevééről. In: FARKAS GÁBOR szerk., *Közlemények Székesfehérvár város történetéből. A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai*. Székesfehérvár, Székesfehérvár város levéltára.
- KRISTÓ GYULA 2000. Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134: 3–44.
- LIGETI LAJOS 1976. Régi török jövevényszavaink etimológiai problémái. In: BENKŐ LORÁND–SAL ÉVA szerk., *Az etimológia elmélete és módszere. Az 1974. augusztus 2. és 24. között rendezett nemzetközi konferencia előadásai*. Nyelvtudományi Értekezések 89. Budapest, Akadémiai Kiadó. 193–199.
- LIGETI LAJOS 1979. Régi török eredetű neveink. *Magyar Nyelv* 75: 26–42.
- LIGETI LAJOS 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MELICH JÁNOS 1919. A Madách családnév. *Magyar Nyelv* 15: 1–5.
- MELICH JÁNOS 1923. A helynevek egy csoportjáról. *Magyar Nyelv* 19: 105–111.
- MELICH JÁNOS 1923–1924. Pozsony magyar, német és tót nevééről. *Századok* 58: 695–713.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- MELICH JÁNOS 1926. Mohamedán-török személynevek Turóc megye XIII. századi nemességénél. *Magyar Nyelv* 22: 196–203.
- MOLLAY KÁROLY 1982. *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig*. Nyelvészeti tanulmányok 23. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- A. MOLNÁR FERENC 1976. Szó- és szólásmagyarázatok, etimológiai megjegyzések Balassi nyelvből. *Magyar Nyelv* 72: 308–320.
- MOÓR ELEMÉR 1936. Hont és Pázmány. *Magyar Nyelvőr* 65: 88–91.
- NYIRKOS ISTVÁN 1994. Jövevényszavaink inetimologikus véghangzóirol. In: SZATHMÁRI ISTVÁN–E. ABAFFY ERZSÉBET–B. LÖRINCZY ÉVA szerk., *Bárczi Géza Emlékkönyv, születésének 100. évfordulója alkalmából*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 200. Budapest. 127–150.
- OKLSZ. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 1902–1906.
- OT. = RÁSONYI LÁSZLÓ–BASKI IMRE, *Onomasticon Turcicum. Turkic Personal Names as collected by László Rásonyi*. 1–2. Bloomington, Indiana University, 2007.

- PAIS DEZSŐ 1953. Bíbor, búb, bibircsó. *Magyar Nyelv* 49: 76–91.
- PELCZÉDER KATALIN 2015. A Bakonybéli összeírás nyelvtörténeti forrásértéke. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 55–68.
- PELCZÉDER KATALIN 2017. Kajár birtok helynevei a Bakonybéli összeírásban. *Magyar Nyelv* 113: 210–225.
- PELCZÉDER KATALIN 2018. A Bakonybéli összeírás két szórványáról: *Tener ere és Sar. Helynévtörténeti Tanulmányok* 14: 89–101.
- PÓCZOS RITA 2022. A Pannonhalmi apátság alapítólevelének nyelv- és névtörténeti forrásértékéhez. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 18: 7–42.
- RÁCZ ANITA 2005. *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 9. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 37. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SARNYAI VIVIEN 2022. Szent István veszprémi püspökségnek írt adománylevele mint nyelvtörténeti forrás. *Magyar Nyelv* 118: 289–300, 444–459.
- SÁROSI ZSÓFIA 1991. A névszótövek. In: BENKŐ LORÁND szerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 160–187.
- SLÍZ MARIANN 2017. Rácz Anita, Etnonimák a régi magyar településnevekben. *Magyar Nyelv* 113: 107–110.
- STANISLAV, JÁN 1948. *Slovenský juh v stredoveku 1–2*. Turčiansky Sv. Martin.
- SZABÓ DÉNES 1936. A dömösi prépostság adománylevele. *Magyar Nyelv* 32: 130–135, 203–206.
- SZEGFÜ MÁRIA 1991. A névszóképzés. In: BENKŐ LORÁND szerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. A nyelvi kölcsönhatás nyomai korai ómagyar okleveleinkben. In: É. KISS KATALIN–HEGEDŰS ATTILA szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia*. Piliscsaba, Szent István Társulat. 71–86.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2011. Egy ómagyar magánhangzó-változásról. *Magyar Nyelv* 107: 193–198.
- SZENTPÉTERY IMRE 1938. Szent István király oklevelei. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján 2*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 133–202.
- SZLÍSZ. = KNIEZSA ISTVÁN, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1/1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.
- SZŐKE MELINDA 2013. A 11. századi interpolált oklevelek mint a magyar nyelvtörténet forrásai. *Magyar Nyelv* 109: 68–77.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 33. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SZŐKE MELINDA 2018. Szempontok a Bakonybéli alapítólevél kronológiai rétegeinek megállapításához. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 14: 73–87.
- SZŐKE MELINDA 2019. Szent István Pécsváradi oklevelének *Sorlogys* helynevééről és ami körülötte lehetett. *Névtani Értesítő* 41: 91–106.
- SZŐKE MELINDA 2021. 11. századi nyomok az 1019. évi hamis Zalavári oklevélben. *Névtani Értesítő* 43: 135–143.

- TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- THOROCZKAY GÁBOR 1996. Szent István pannonhalmi oklevelének historiográfiája. In: MOLNÁR ANTAL főszerk., *Mons Sacer I. Pannonhalma 1000 éve*. Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság. 90–109.
- THOROCZKAY GÁBOR 2016. *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*. Budapest, L'Harmattan.
- VARGA JÓZSEFNÉ 2005. *Győr-Moson-Sopron megye településnév-rendszere*. Magyar Névtani Dolgozatok 195. Budapest.
- WOT. = RÓNA-TAS ANDRÁS–BERTA ÁRPÁD, *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian 1–2*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2011.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1991. Milyen magas a Hegymagas? *Magyar Nyelv* 87: 77–82.

Reading Reconstruction of the Fragments of the 1001 Charter of Pannonhalma Archabbey

One of the most famous documents in Hungarian history is the Foundation Charter issued by St. Stephen to the Abbey of Pannonhalma, dated 1001. It gained widespread recognition due to the monogram of Hungary's first king; however, it has also been the subject of heated academic debate for centuries. Historians and scholars of diplomatics have long contested its originality. Today, there is a broadly accepted consensus that the Charter of Pannonhalma is a copy, as the original has been lost. Current research suggests that before reaching its present form, the text underwent several—likely four—revisions over the course of two centuries and has survived in seventeen copies.

For many years, historical linguistics did not thoroughly examine the Donation Letter of the Pannonhalma Archabbey. However, as modern scholarship increasingly focuses on documents affected by interpolation and forgery, this charter has also come under linguistic scrutiny. When analyzing its fragments from a historical linguistic perspective, one of the key tasks is to determine their possible readings. This requires, among other things, a detailed examination of historical phonology and orthographic conventions. Given the inconsistencies in 11th-century phonetic notation, multiple sound values can often be inferred from a single letter.

In my thesis, I investigate the possible readings of 11th-century fragments from the Donation Letter of the Pannonhalma Archabbey (*Sumig, Poznan, Cunt, Orzi, Ceba, Fizeg, Baluuanis, Temirdi, Chimudi, Wisetcha, Vuosian, Murin, Wag*). While each letter may correspond to multiple phonetic values, the likelihood of these variations differs. Therefore, when proposing readings, I also establish a hierarchy based on their probability.